

ZBORNIK RADOVA
PRIJELOMNE GODINE
BOSANSKOHERCEGOVAČKE
PROŠLOSTI (1)

Sedad Bešlija (ur.)

ZBORNİK RADOVA SA MEĐUNARODNE NAUČNE KONFERENCIJE
PRIJELOMNE GODINE BOSANSKOHERCEGOVAČKE PROŠLOSTI (1)

POSEBNA IZDANJA

Knjiga 13

Izdavač:

UNIVERZITET U SARAJEVU – INSTITUT ZA HISTORIJU

Podgaj 6, 71 000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina

www.iis.unsa.ba

Za izdavača:

Dr. sc. SEDAD BEŠLIJA

Glavni i odgovorni urednik:

Dr. sc. SEDAD BEŠLIJA, viši naučni saradnik

Uredništvo:

Dr. sc. SAFET BANDŽOVIĆ, naučni savjetnik

Dr. sc. HANA YOUNIS, viši naučni saradnik

Dr. sc. ENES DEDIĆ, naučni saradnik

Dr. sc. ENES S. OMEROVIĆ, naučni saradnik

Dr. sc. DŽENITA SARAČ – RUJANAC, naučni saradnik

Dr. sc. SABINA VELADŽIĆ, naučni saradnik

Stavovi i gledišta iznesena u radovima autora ne predstavljaju nužno stavove i gledišta uredništva.

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(497.6)(082)(063)

MEĐUNARODNA naučna konferencija Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti (2019 ; Sarajevo)

Zbornik radova. 1 / Međunarodna naučna konferencija Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti, Sarajevo, 22-23. novembar 2019. ; [glavni i odgovorni urednik Sedad Bešlija]. – Sarajevo : Institut za historiju Univerziteta, 2021. – 440 str. : ilustr. ; 25 cm. – (Posebna izdanja / Institut za historiju ; knj. 13)

Bibliografske i druge bilješke uz tekst. – Summaries. – Registar.

ISBN 978-9958-649-37-0 (Cjelina)

ISBN 978-9958-649-38-7 (Knj. 1)

COBISS.BH-ID 43313158

UNIVERZITET U SARAJEVU – INSTITUT ZA HISTORIJU

ZBORNİK RADOVA
MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA
PRIJELOMNE GODINE
BOSANSKOHERCEGOVAČKE PROŠLOSTI
(1)

Sarajevo, 22–23. novembar 2019.

Sarajevo, 2021.

SADRŽAJ

UVODNA RIJEČ (Sedad Bešlija).....	7
ENES DEDIĆ	
Prijelomni događaji u historiji srednjovjekovne Bosne – historiografska produkcija i perspektiva	13
NEDIM RABIĆ	
The Access of Bosnia to the Adriatic Coast in the first half of fourteenth century	51
DŽENAN DAUTOVIĆ	
<i>Regio Nullius Dioecesis</i> : Kako je Bosna ostala bez biskupije? Procesi i posljedice	75
AMAR ĐULOVIĆ	
Bosanska država u odjecima događaja iz 1373. godine.....	93
SEAD BEŠLIJA	
Društveno-politički kontekst i interpretacija prošlosti – ključne godine u političkom životu osmanske Bosne	125
KEMAL BAŠIĆ	
Gubitak i ponovno osvajanje Zvornika 1688/1689. godine.....	145
MUAMER HODŽIĆ	
Bitka kod Sente 1697: uvod u katastrofu Sarajeva.....	163
ENES PELIDIJA	
Značaj Banjalučkog boja u razvijanju bosanske svijesti i patriotizma u 18. stoljeću	181
ZIJAD ŠEHIĆ	
Od ideologije do transformacije historijskih procesa u Bosni i Hercegovini	197

MITSHUTOSHI INABA

1878. godina. Počeci biopolitike u Bosni i Hercegovini? – Sinobu Džunpei, Joseph M. Baernreither i Eugen von Philippovich o agrarnom pitanju 229

HANA YOUNIS

Nemuslimani pred kadijom nakon 1878. godine 257

MUHAMED NAMETAK

Zakonski i institucionalni okvir razvoja bosanskohercegovačkih finansija za vrijeme austrougarske uprave 1878–1914. 275

ALMA LEKA

Počeci fotografije u Sarajevu 293

VLATKA DUGAČKI – SEAD NAZIBEGOVIĆ

Metodika nastave materinjeg jezika i književnosti u povijesnom kontekstu austrougarske vladavine na prostoru Bosne i Hercegovine 305

MEHMED HODŽIĆ

Prijelomna 1878. godina na stranicama *Priloga* Instituta za historiju 329

OMER HAMZIĆ

Značaj prvog novembra za Bosnu i Hercegovinu u prijelomnoj 1918. 337

SONJA M. DUJMOVIĆ

Tokovi promjena u XX vijeku – organizacijske osnove ženskih udruženja i njihovog djelovanja u međuratnom periodu (1918–1941) 369

TOMASZ JACEK LIS

Austrougarsko naslijeđe u Poljskoj i Kraljevini SHS/Jugoslaviji u periodu između dva svjetska rata – izabrani aspekti 397

SEKA BRKLJAČA

Kontinuitet i diskontinuitet normativnog uređenja gradova u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1941. godine, s posebnim osvrtom na statusni karakter stanovništva 419

INDEKS AUTORA 439

SEDAĐ BEŠLIJA

DRUŠTVENO–POLITIČKI KONTEKST I INTERPRETACIJA PROŠLOSTI – KLJUČNE GODINE U POLITIČKOM ŽIVOTU OSMANSKE BOSNE

Apstrakt: U radu se donose podaci o uvriježenim narativima i diskursima o tri datuma/događaja koja, po ocjeni autora, spadaju u prijelomne u višestoljetnoj osmanskoj upravi u Bosni. To su: 1463. godina u kojoj je osmanski sultan Mehmed II Fatih dokinuo vlast srednjovjekovnih bosanskih kraljeva i Bosnu pripojio Osmanskoj Državi; 1831/32. godina u kojoj se dogodila buna na čelu s Husein–kapetanom Gradašćevićem protiv centralne vlasti u Istanbulu i 1875. godina u kojoj je počeo ustanak u Bosni protiv osmanskog državnog sistema. O svakom od navedenih događaja autor, u krupnom planu, ukazuje na dosadašnje historiografske ocjene odnosno sve raznolikosti i proturječnosti istraživačkih rezultata. Posebno donosi podatke o najnovijim historiografskim postignućima s fokusom na problem tumačenja historijskih događaja i procesa, zagovarajući sagledavanje iznova navedenih tema uz multiperspektivna istraživanja te metodološki pristup ujednačene klasifikacije i vrednovanja historijskih izvora.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Osmanska Država, pad Bosanskog Kraljevstva, Pokret za autonomiju Bosne, ustanak u Bosni 1875, historijski narativi

* * *

Osmanska uprava u Bosni zvanično je trajala 415 godina. Ukupni bosansko–osmanski odnosi *de facto* trajali su 522 godine od prvog upada akindžija 1386.¹

¹ Nauka nije dala konačan odgovor na pitanje kada se desio prvi akindžijski upad na prostore Bosne. Osim spomenutog, İsmail Hakkı Uzunçarşılı napisao je da se to dogodilo 1383. godine pod vodstvom Timurtaš–paše nakon što je ovaj 1382. godine zauzeo Prilep i Manastir. Međutim, nije sasvim jasna izvorna podloga ovih podataka koje donosi navedeni autor. Možda je preuzeo iz djela: Hoca Sadettin

pa sve do čina aneksije Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske Monarhije 1908. godine.² Moguće je, naravno, u tom dugotrajnom razdoblju bosanske prošlosti pisati o mnogim prijelomnim datumima i događajima za svako stoljeće ili desetljeće. Međutim, na stranicama rada koji je pred vama bit će izdvojena, u kontekstu osnovne teme, tri datuma i to: 1463. godina tj. godina zvaničnog pada srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva i ulaska prostora Bosne u sastav Osmanske Države; 1831. godina tj. godina početka Pokreta za autonomiju Bosne i 1875. godina tj. godina početka ustanka u Bosni.

Prateći historiografske produkcije i savremena tumačenja važnih događaja iz bosanske prošlosti, u šta spadaju i navedeni događaji, odveć je sazrelo vrijeme da se u domaćim, ali i nekim inozemnim krugovima historičara – posebno onima kojima to nije specijalističko polje – prestane simplifikirati i za dnevnopolitičke potrebe koristiti, odnosno zloupotrebljavati, prethodno navedeni prijelomni datumi u bosanskoj prošlosti. Godina 1463. je na nesreću realnog i utemeljenog historiografskog prikaza, doskora bila adut za oblikovanje mitološke svijesti generacija; bilo da je riječ o socijalističkoj predstavi obrazovanja koje je nastojalo sistemski ekskomunicirati, a dobrim dijelom i negirati, bilo kakav povijesni razvoj prije 1945. godine ili, ipak, da je riječ o potrebi da se za podizanje morala kod čitatelja u predratnoj i ratnoj psihozi konstruiraju epohalan tzv. stoljetni otpor kojeg, kazuju to svi relevantni historijski izvori, nije bilo.

Efendi, *Tacü't-tevarih*, tom I, prir. İsmet Parmaksızoğlu, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1979), str. 155–156, a ovaj, najvjerovatnije, od İdrisa Bitlisija, *Heşt Bihišta* – vidi: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, tom I, izd. V, (Ankara: TTK, 1988), str. 175; Salih Trako, “Pretkosovski događaji u Heşt Bihištu”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XX–XXI (Sarajevo: Orijentalni institut, 1974), str. 159–160. i 191. S druge strane, drugi turski historičar piše da se to dogodilo 1384. godine pod vodstvom Lala Şahin-paše – vidi: Yılmaz Öztuna, *Türkiye tarihi*, tom III, (Istanbul: Hayat Yay, 1983), str. 52. Kod Muvekkita je to 1384/1385. godina kada rumelijski beglerbeg Samsaçaş-zade Timurtaş-paša, sin Alibegov, po nalogu sultana dolazi da plijeni po Bosni i Hercegovini. Čak se navodi da su osmanski odredi bili zauzeli i neke gradove. A zatim i ferman u kojem stoji da je bosanska vlastela pristala plaćati harač sultanu da ne bi osvojio Hercegovinu – vidi: Salih Sidki Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, tom I, (Sarajevo: El-Kalem, 1999), str. 25–26. Ipak, oktobar 1386. godine uzima se kao datum najbliži realnom u kojoj su Osmanlije u vojno-politički fokus stavili Bosnu i kada je zabilježen prvi dokumentirani akindžijski upad u Bosnu – vidi: Emir O. Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo od 1386. do 1463. godine*, (Sarajevo: Orijentalni institut, 2019), str. 83.

² Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.* (Sarajevo: Svjetlost, 1976), str. 274.

Ne zato što to pišu, u velikom dijelu, prvenstveno srpske historiografske produkcije 20. stoljeća, već zato što se tome ne može naći uporište u historijskim izvorima. I to nije samo specifikum bosanske sudbine u Jugoistočnoj Evropi. Historičar nije uradio svoju zanatsku zadaću ako određene događaje i procese tumači pogrešnim argumentima i tezama. Naprotiv.

Površan, tendenciozan, ideološki, dnevnopolitički, *ad hominem* pristup interpretaciji događaja s posljedicama dugog trajanja sve do danas – a u šta sasvim sigurno spadaju prijelomni datumi i događaji kakvi su se u Bosni dogodili 1463, 1831. ili 1875. godine – opasan je po mentalno zdravlje i svijest generacija koje žele saznati o prošlosti Bosne i Hercegovine. Višestruko je opasnije kada to čine imena i prezimena s formalno stečenim akademskim obrazovanjem iz oblasti historije. Danas je u trendu da, kada nekim historičarima ponestane tema iz uže oblasti kojom se bave, onda imaju neodoljiv poriv da, koristeći populističku igru riječi, “javno misle” o svemu i tako polahko, ali sigurno stiču epitet “historičara opće prakse”. To zasigurno ne može predstavljati akademski i znanstveni put.³

Premda je mnogo napisano o 1463, 1831. ili 1875. godini u kontekstu bosanskohercegovačke prošlosti i događajima koji su sasvim sigurno promijenili tok bosanske povijesti sa svojim ishodima, struka još uvijek nije kazala dovoljno. Naprotiv. Kontaminacija obrazovnih sistema u Jugoistočnoj Evropi tokom 20. stoljeća, kada se i pisala historija o navedenim datumima i događajima, pažljivo kadroviranje struke, režimski okviri dozvoljenog u nauci, pisanje u službi ideologije, ostavili su itekako mnogo prostora da generacije historičara na početku 21. stoljeća u uslovima demokratije i raznoraznih sloboda, digitalizacije i olakšane pristupačnosti arhivskom materijalu, unaprijeđenih istraživačkih metoda i mogućnosti internacionalne komparacije rada, rekonstruiraju mnogo realniju i utemeljeniju historijsku sliku značajnih događaja koji, htjeli mi to ili ne, oblikuju i historijsku svijest savremenih generacija.

Historijski i historiografski je neispravno, metodološki prevaziđeno, naučno neutemeljeno sva tri navedena datuma, odnosno događaje, interpretirati crno-bijelom tehnikom. Takav pristup osim što je daleko od onoga što se naziva

³ O sličnim pojavama pisala je Mirjana Gross u radu “O historiografiji posljednjih trideset godina”, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 38, no. 2, (2006): str. 588–589.

“poštenje u struci”, šteti historijskoj nauci i navodi čitatelje na usko i površno razumijevanje prošlosti.

* * *

Dva su dominirajuća narativa o osmanskome osvojenju Bosne, odnosno padu Bosne 1463. (podrazumijeva se pad kraljevskog oblika državne vlasti i krune kao simbola te vlasti). Prvi, o Bosni kao slaboj “crvotočnoj zgradi koja je srušena jednim udarcem noge”, a koji je produkt primarno dominirajuće srpske historiografije za antibosanske velikodržavne ideološko-političke potrebe. U određenim historiografskim djelima često se može pročitati sljedeća tvrdnja: “Bosanska historija ne daje ni jedne Marice, a kamoli Kosova.”⁴ O ovim i sličnim tezama; o Bosni kao crvotočnoj zgradi koja je šaptom pala i koja je bila izdata na sve strane i tako dalje, koje je svojevremeno plasirao V. Ćorović, a koje su, recimo, za S. Bašagića bile *čudnovate*⁵ do sada je bilo kritičkih osvrta iz različitih uglova. Riječ je o klasičnoj zamjeni teza Ćorovića i njemu sličnih interpretatora historije. Naime, s padom Bosne 1463. godine može se upoređivati pad Smedereva 1459. godine, a ne Bitka na Marici ili Kosovu. Poraz srpskih vojnih odreda na Marici⁶ može se porediti s događajima kod Bileće iz 1388. godine kada je bosanska vojska nanijela poraz osmanskome zapovjedniku Šahinu⁷ i njegovom odredu. Tako se dođe do zaključka, ako se već žele praviti takva poređenja, da su srpski vojni odredi u prvim okršajima s Osmanlijama bili poraženi, a da je bosanska kraljevska vojska porazila osmanske akindžije u prvim okršajima protiv njih 1388. godine. Međutim, da je apsurdno povlačiti takve paralele dokazuje i činjenica da su u Bici na Kosovu protiv osmanske vojske, naprimjer,

⁴ Vladimir Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, (Beograd: Srpska književna zadruga, 1925), str. 59.

⁵ Safvet-beg Bašagić-Redžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne (od g. 1463.-1850.)*, (Sarajevo: Vlastita naklada, 1900), str. 17-18.

⁶ Kako je zabilježio Nešrija nakon Bitke na Marici: “Sad to mesto zovu Srpska Pogibija.” Gliša Elezović, *Ogledalo sveta ili istorija Mehmeda Nešrije*, serija I, knj. III, ur. Jovan Radonić, (Beograd: SANU, Zbornik za istočnjačku istorijsku i književnu građu, Odeljenje društvenih nauka, 1957), str. 21.

⁷ Razriješena je dilema koja je dugo vladala u literaturi o tome o kojem je Šahinu bilo riječi u ovoj bici. Isključena je mogućnost da se radilo o Lala Šahin-paši, učitelju Murata I i prvom rumelijskom beglerbegu koji je umro 1383. godine. Već je riječ o osmanskome vojskovođi Šahinu ili Šajinu koji je 1393. zauzeo Skadar, a prije toga u paktu s Tomom Preljubovićem osvojio neka mjesta u Albaniji – vidi: Filipović, *Bosansko kraljevstvo i Osmansko carstvo*, str. 99-100.

pored srpskih, učestvovali, između ostalih, i bosanski vojni odredi. Dakle, nije tačno da nijedna “naša država” nije tako brzo podlegla “Turcima” kao Bosna, ali je tačno, naprimjer, da nijedan “naš narod” nije primio islam u tolikom broju kao što su to učinili ljudi iz Bosne.⁸

Drugi narativ je o tzv. grčevitom stoljetnom otporu i “dugom odolijevanju Bosne” osmanskoj strani koji je produkovan kao odgovor, čini se, ne primarno historiografskoj zadaći, već prvom narativu.⁹ I jedan i drugi pristup teško mogu dati cjelinu povijesne slike. Zašto? – Zato što relevantna i naučno priznata historiografija treba biti zasnovana na historijskim izvorima više provenijencija, historijskom metodu te razumijevanju vremenskog i prostornog konteksta, a ne biti alat za ideološko-političke svrhe u bilo kojem obliku. Naprosto, procesi i događaji bili su u toj mjeri složeni, zamršeno slojeviti i višestrani da bi se ograničili ili promatrali kroz prizmu pomenutih narativa.¹⁰ Rezultat: još uvijek nismo ni izbliza dokučili cjelovitu sliku tog dijela prošlosti. Još jedan momenat, također zanemaren, itekako će biti potreban za prevazilaženje opisanog stanja, a to je multiperspektivnost i zajednički rad medievista i osmanista, ne samo kod korištenja arhivske građe, već i kod razumijevanja i interpretacije događaja i procesa.

Trebat će iznova postaviti, i što je moguće obuhvatnije, pri tome slijedeći savremene metodološke obrasce historiografije, tražiti odgovore na pitanja: Kakvi su doista vladali društveni odnosi decenijama pred 1463. godinu? Šta je sve

⁸ Vaso Čubrilović, “Poreklo muslimanskog plemstva u BiH”, u: *Odabrani istorijski radovi*, (Beograd: Narodna knjiga, 1983), str. 207.

⁹ O “otpor” narativu i interpretacijama bosanske u odnosu na osmansku poziciju u prvoj polovini 15. stoljeća. up. Marko Šunjić, “Osvrt na ocjene uzroka propasti srednjovjekovne bosanske države”, *Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost*, god. 2, (1994): str. 25–33; Dubravko Lovrenović, *Na klizišti povijesti (sveta krana ugarska i sveta krana bosanska)*, (Zagreb – Sarajevo: Synopsis, 2006), str. 367. i 387; Emir O. Filipović, “Historiografija o padu Bosanskog Kraljevstva”, u: *Zbornik radova: Stjepan Tomašević (1461.–1463.), slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva*, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest & Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet, 2013), str. 26.

¹⁰ Up. Halil Inalcik, “Ottoman Methods of Conquest”, *Studia Islamica* II, (1954): str. 103–129; Mücteba İlğürel, “Osmanlı Devletinde İstimalet Siyaseti”, u: *XII. Türk Tarih Kongresi (12–16 Eylül 1994)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 941–947; Haldun Eroğlu, “Osmanlı'nın Rumeli'deki fetih süreçleri”, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, (Sarajevo: Orijentalni institut, 2002/03), str. 52–53. i 191–211; Sedat Bešlija, “Sudbina bosanskih tvrđava u svjetlu istimalet politike: Bosna i Osmanlije u drugoj polovini 15. stoljeća”, u: *Zbornik radova: Osmansko osvajanje Bosanske kraljevine*, (Sarajevo: Institut za istoriju, 2014), str. 31–57.

bilo sadržano u terminu “Bosansko Kraljevstvo”? Kakav je bio odnos vlasti prema podanicima? Kakva je bila percepcija podanika prema vladarskoj porodici, prema velmožama? Je li dat konačan odgovor na vjersko pitanje u Bosni u tom vremenu? Šta je to proosmanska struja među Bošnjanima 15. stoljeća? Možemo li proniknuti u um i osjećaje bosanskog čovjeka iz 15. ili 16. stoljeća, na temelju čega to činimo? Razumijemo li razliku između ljudskih emocija i pravnih procesa? Šta sve podrazumijevamo pod imenom Bosna i bosansko u 15. stoljeću? Koliko stanje izvora pomaže, a koliko odmaže u svemu tome?

* * *

Drugi krupni politički događaj za sudbinu Bosne dogodio se na početku treće decenije 19. stoljeća. I u vezi s tim pitanjem dominiraju najmanje dva narativa koja ne stavljaju u prvi plan složenost i slojevitost procesa. Prema jednom narativu, radilo se o antireformskom pokretu s ciljem očuvanja materijalnog bogatstva i političkog položaja njegovih sudionika, dok je na drugoj strani nastao narativ o svenarodnom pokretu s elementima nacionalnog i primarnim ciljem ostvarivanja autonomnosti Bosne po uzoru na okolne zemlje.

Detaljnije ćemo navesti određena istraživanja koja se, u konačnici, međusobno isključuju u interpretaciji događaja u Bosni s početka četvrte decenije 19. stoljeća.

Sve do 90-ih godina 20. stoljeća u historiografskoj interpretaciji bune iz 1831/32. godine dominirao je njen tzv. “antireformski” karakter. Otpor reformama osmanskog sultana Mahmuda II isticao se kao ključni motiv pobunjene strane na čelu s Husein-kapetanom Gradašćevićem. Takav narativ ograničavao se na prizemne, najvećim dijelom lične, interese ili interese većeg dijela bosanskih ajana, na šta su se potom nadograđivali ostali uzroci i motivi pobune protiv centralne osmanske vlasti.¹¹

¹¹ Opisani historiografski narativ i tumačenje u svojim djelima zastupali su autori kao što su: Safvet-beg Bašagić, Milan Prelog, Hamdija Kreševljaković, Galib Šljivo, Muhamed Hadžijahić i drugi. Muhamed Filipović je mišljenja da je odbijanje reformi bilo iz razloga što su one značile politiku jačanja i produženja osmanske vlasti u Bosni odnosno odlagale su put autonomije i samostalnosti Bosne – vidi: Muhamed Filipović, *Bošnjačka politika*, (Sarajevo: Svjetlost, 1996), str. 39–41. i 179–181.

Drugi dominirajući narativ nastao je u predvečerje promjene društveno-političke paradigme u Jugoslaviji koncem 20. stoljeća. Najizrazitiji primjer tog narativa nalazimo u djelu Ahmeda S. Aličića koji je objavio cjelovitu monografiju o Bosanskoj buni odnosno Pokretu za autonomiju Bosne.¹² Aličić je ovim djelom ujedno i utemeljitelj interpretacije koja je dobila i širu društvenu dimenziju unutar bošnjačkog naroda, a koja zagovara nacionalnu odrednicu pokreta pod vođstvom Gradašćevića, odnosno u njemu vidi “istorijsko izvorište bošnjačkog pokreta za autonomiju Bosne, koji su Bošnjaci, nejednakom podrškom i uvjerenjem, slijedili kao svoj nacionalni i politički program”.¹³ Osim toga, bitna odrednica kod tumačenja ovog historijskog događaja, a koju su inaugurirali i neki drugi autori u istom razdoblju,¹⁴ je ta da se hercegovački prvaci, Ali-paša Rizvanbegović i Smail-aga Čengić, pozicioniraju na stranu koja je svojom podrškom centralnoj vladi u Istanbulu odigrala negativnu ulogu u bosnocentričnom kontekstu, markirajući ih na taj način u “antibosanskoautonomni tabor” koji se u tim narativima vidi kao jedan od glavnih razloga za neuspjeh Gradašćevićevog pohoda. Na koncu, Enver Redžić je Osmanlije vidio kao “fizičke pobjednike” u ratu 1831/32. godine, dok je Autonomni pokret Bošnjaka na čelu s Gradašćevićem kvalificirao kao “moralnu pobjedu” i “udarac” od kojeg se centralna vlast u Istanbulu, pa i Osmanska Država u cjelini, više nisu mogle oporaviti.¹⁵

Da će ova tema biti predmet daljih proučavanja i novih sagledavanja potvrđuju i knjige koje su se pojavile u novije doba. Vrijedan doprinos historiografskoj polemici i interpretaciji o događajima u Bosni 1831/32. godine dala je turska historičarka Fatma Sel Turhan svojom doktorskom disertacijom.¹⁶

¹² Ahmed Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, (Sarajevo: Orijentalni institut, 1996), str. 438.

¹³ Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike, u tezama i kontratezama istorijske nauke, geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*, (Sarajevo: ANUBiH & Institut za istoriju, 2000), str. 58–59.

¹⁴ Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, (Sarajevo: BZK Preporod, 1997), str. 333–337.

¹⁵ Redžić, *Sto godina muslimanske politike, u tezama i kontratezama istorijske nauke, geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*, str. 58–59.

¹⁶ Fatma Sel Turhan, *Eski Düzen Adına: Osmanlı Bosna'sında İsyan, 1826–1836*, 1. Basım, (Istanbul: Küre Yayınları, 2013), str. 392; (u prev.: *U ime starog poretka: Pobuna u osmanskoj Bosni, 1826–1836*). Fatma Sel Turhan je profesorica na Univerzitetu Vakufa Sultana Mehmeda Fatiha u Istanbulu.

Cilj istraživanja bilo je utvrđivanje novonastalog stanja u Bosanskom ejaletu u periodu između 1826. i 1836. godine usljed reformske i naglašeno centralističke politike koju su vodile osmanske vlasti, kao i odgovor domaćeg faktora na takvu politiku. Jedna od ključnih teza na kojoj je zasnovano istraživanje je da se “bosanska pobuna” može realno sagledati samo u kontekstu procesa koji su se odvijali na cijelom prostoru Osmanske Države. Istraživanje je pokazalo da su događaji od 1826. do 1836. godine plod sudaranja ustaljene višestoljetne prakse u društvenim odnosima (*kanun-i kadim*), u pojedinim oblastima, specifične samo za Bosnu. Ta praksa je u Bosni živjela zahvaljujući osmanskopolitičkom pragmatizmu, s jedne, i novih, drukčijih u odnosu na dotadašnji period, politika centralnih državnih vlasti koje su u očima domaćeg stanovništva značile put neizvjesnosti i opasnosti, s druge strane. Razlogom pobune autorica smatra ukidanje jeničerskog reda, što, potom, prati i u prvoj i u drugoj etapi pobune. Imajući u vidu i ranije pobune iz 18. stoljeća, autorica govori o svojevrsnoj “pobunjeničkoj kulturi” u Bosni zarad traženja vlastitih prava od centralne uprave. Pobuna će, smatra Sel Turhan, označiti početak postepenog udaljavanja stanovništva od države, a država će u Bošnjacima vidjeti prepreku za vlastiti napredak i razvoj. Prekretnicu u navedenom procesu označit će *de facto* inauguracija Husein-kapetana za bosanskog valiju septembra 1831. godine. Kao dva osnovna razloga koja su među Bošnjacima proizvela mišljenje da će njihovi interesi biti zaštićeni samo uz domaćeg čovjeka kao valiju, autorica navodi centralističku politiku osmanskih vlasti i sve snažniji pritisak Srba u regiji. To je za Bošnjake predstavljalo pitanje opstanka. Međutim, kada je u pitanju karakter same bune, za razliku od navedenog prvog narativa, Sel Turhan na određeni način unosi novu dimenziju u interpretaciju tog najzamršenijeg pitanja u vezi s pobunom, i u tom kontekstu nije mišljenja da je pobuna imala “etnonacionalnu agendu”. To argumentira stavovima Husein-kapetana koji je u korespondenciji s centralnim vlastima ponavljao da će, ukoliko mu se potvrdi namjesništvo, predano raditi

Ova je knjiga prerađena i dopunjena doktorska disertacija Sel Turhan koja je odbranjena 2009. godine na Univerzitetu Boğaziçi u Istanbulu. Knjiga je objavljena 2014. godine i na engleskom jeziku pod nazivom *The Ottoman Empire and the Bosnian Uprising: Janissaries, Modernisation and Rebellion in the Nineteenth Century*, u izdanju Bloomsbury Publishing PLC (UK).

za interese Osmanske Države. Tako autorica zaključuje da “pokret Husein–kapetana nije pokušaj odvajanja Bosne od Osmanske Države, već da je prije riječ o pokretu za očuvanjem starog poretka odnosno prava koja je centralna uprava priznala stanovništvu ove pokrajine, a koja su uspostavljena tokom vremena”. Također, autorica smatra da se nastojanje i zahtjev Bošnjaka za domaćim namjesnikom može prihvatiti kao izraz “prednacionalnog” perioda koji se bazira više na lokalizmu nego na etnicitetu. “Kao i mnogi drugi, i Husein–kapetan je proizvod šireg osmanskog svijeta. On nije bio nacionalni lider”,¹⁷ zaključuje Sel Turhan. Ovdje ćemo se zaustaviti i završiti s dijelom, koji će poslužiti kao slagvort za sljedeće retke, a u kojem Sel Turhan ukazuje na prirodan slijed događaja nakon gušenja pobune u kojem sultanovu nagradu dobiva strana koja je doprinijela očuvanju njegovog suvereniteta i apsolutnog autoriteta u Bosni, ali iznosi i jednu vrlo zanimljivu opservaciju u vezi s izdvajanjem Hercegovačkog sandžaka u zaseban ejalet (*mutessarrıflık*) na čelu s Ali–pašom Rizvanbegovićem. Ona piše: “Ovaj slučaj potvrđuje da je postojala teorijska osnova imenovanja Husein–kapetana za namjesnika.” Inače, autorica djelovanje domaće opozicije na čelu s Ali–pašom Rizvanbegovićem vidi kao jedan od ključnih elemenata pomoću kojeg je slomljen otpor pobunjenika, ali i kao jednu od metoda osmanskih vlasti koju su koristili na širem balkanskom prostoru: ukloniti jednog lokalnog moćnika pomoću drugoga.¹⁸

Najnoviji doprinos pitanju sagledavanja uzroka i karaktera bune iz 1831/32. godine dao je i Senad Hasanagić. Ovaj autor u svom istraživanju – koje je moglo biti daleko kvalitetnije u pogledu korištenja naučne aparature i stručne pripreme za štampu – čija je izrazita vrijednost u snažnom polemičkom karakteru, postavljanju veoma korisnih pitanja koje katkad dotiču suštinu problema¹⁹ i svojevrsnom “naučnom i ljudskom revoltu” zbog različitih interpretacija bune, pokušava progovoriti o, kako je i naslovio radnju, “drugom licu bune” Husein–

¹⁷ Sel Turhan, *Eski Düzen Adına: Osmanlı Bosna'sında İsyân, 1826–1836*, str. 233.

¹⁸ Detaljnije u osvrtu na knjigu: Sedad Bešlija, *Sel Turhan: Eski Düzen Adına: Osmanlı Bosna'sında İsyân, 1826–1836*, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, br. 63, (Sarajevo: Orijentalni institut, 2013), str. 308–312.

¹⁹ I pored činjenice da su postavljena pitanja ponekad izvan uzusa historijske metode “šta bi bilo, kad bi bilo”, “da je ovako ili onako bilo” i sl.

–kapetana Gradašćevića.²⁰ U tom kontekstu, posebno polemise s, kako kaže, “graditeljima nacionalnog mita” odnosno stvorenim mitom za nacionalne potrebe o Gradašćevičevoj pobuni protiv centralnih osmanskih vlasti.²¹ Između ostalog, kritikuje upoređivanje, odnosno, “želju za ostvarivanjem kontinuiteta” između pobune iz 19. stoljeća s vremenom Kulina bana i Tvrtka I Kotromanića; nedostatno sagledavanje procesa u njihovoj zajedničkoj valorizaciji između historičara, pravnika i islamskih teologa; naknadno historiografsko isticanje etnonacionalnog identiteta u kontekstu pobune Gradašćevića;²² minimiziranje i anatemiziranje uloge hercegovačkih ajana u pobuni; isticanje zasluga Gradašćevića za okupljanje nemuslimana u pokret²³ i slično.

U kontekstu same ličnosti Husein–kapetana Gradašćevića, kroz određene događaje i procese koji se neposredno tiču ovog bosanskog ajana, nastoji minimizirati ulogu koju su mu dodijelili neki historičari. U tom kontekstu slijedi historičare koji su dovodili u pitanje Gradašćevićev intelektualni kapacitet, pisali o nepošteno zarađenom bogatstvu, a bijeg od sultana i halife pod austrijsku vlast ocjenjuje kao “najjadniji potez mladog kapetana”.²⁴ Postavlja pitanje:

²⁰ Senad Hasanagić, *Drugo lice bune Husein–kapetana Gradašćevića*, (Brčko: Knjigoljubac, 2018), str. 132. Autor živi i radi u Mostaru, doktorirao je iz oblasti pravnih nauka, ali se u posljednje vrijeme bavi različitim pravnim i političkim temama iz osmanske historije, primarno temama koje se tiču različitih aspekata bosansko–osmanskih odnosa.

²¹ Hasanagić izgradnju “nacionalnog mita” o Gradašćeviću poredi s albanskim nacionalnim mitom o Skender–begu Kastriotu (Ibid., str. 95). Općenito, narativom i tumačenjima događaja iz 1831/32. godine mnogo je bliži, naprimjer, Salihu Jalimamu ili Fatmi Sel Turhan u odnosu na ostale domaće autore; up. Salih Jalimam i Senad Mičijević, *Stolac od najstarijih vremena*, (Mostar: Udruženje TROYA Stolac, 2005), str. 253–264.

²² Autor piše: “Buna Husein–kapetana Gradašćevića imala je retrogradan karakter i kao takva treba biti predstavljena u obrazovnom sistemu. Praviti od nje nacionalnu vrjednotu znači činiti nešto što niko drugi ne čini. (...) Ona je strateški promašaj i neprihvatljiv rizik.” (Ibid., str. 77. i 90) Nadalje, analizirajući tekst određenih arhivskih dokumenata, ističe da “Husein–kapetan nije tražio nezavisnost Bosne i Bošnjaka”, već je tražio “svoju vlast i da budu zaštićeni pod okriljem njegove (sultanove) preuzvišenosti”, nema izdvajanja Bosne, nema uspostave novog državnog sistema, nema pozivanja na bošnjaštvo, već na zloupotrebe imenovanih koji upravljaju Bosnom i opasno okruženje u kojem se Bosna nalazi. (Ibid., str. 81–82)

²³ Autor iznosi tezu da su nemuslimani u određenom broju prišli buni iz njihovih trenutnih interesa, koji su se u kasnijim procesima dugog trajanja pokazali u punom svjetlu, odnosno, da je riječ o antibosanskim ciljevima. On piše: “Nije ih on (Gradašćević, op. a.) okupio, nego su se okupili prema svojim uputstvima, namjerama i ciljevima.” (Ibid., str. 74)

²⁴ Hasanagić, *Drugo lice bune Husein–kapetana Gradašćevića*, str. 46.

“Kako se najvećom nacionalnom vrijednošću u smislu borbe za Bosnu i Bošnjake može predstavljati buna radi koje je vođa bune tražio oprost i dozvolu za povratak od vladara države protiv koje se bunio?” Nadalje, sagledavajući cjelokupni historijski kontekst u kojem se našla Osmanska Država, postavlja pitanje – ko je imao stvarnu ulogu “izdajice” u bosanskom kontekstu, Husein–kapetan ili Ali–paša Rizvanbegović?²⁵

S druge strane, koristi se građom i literaturom koja ističe sve pozitivne historijske uloge Ali–paše Rizvanbegovića i Smail–age Čengića, navodeći razloge kojima, u jednom historijskom procesu dugog trajanja, nastoji opravdati njihovo držanje na strani centralnih vlasti u Istanbulu nakon što su se bosanski ajani digli na ustanak protiv sultana, i pozicionirati ih kao ličnosti koje su “pravilno procijenile” situaciju koju im je sudbina namijenila. Smail–agu Čengića smatra “kolateralnom žrtvom jednog mita”.²⁶

Ipak, autor će istaknuti i na neki način priznati da su svi složni oko toga da je u pitanju bio bojazan za biološki opstanak muslimana/Bošnjaka u Bosni kao i to da je vladala značajna doza nerazumijevanja između sultana i bosanskih prvaka u pogledu sprovođenja reformi i ukupnom položaju Bosne u budućnosti.²⁷

Šta se to, zaista, dogodilo 1831. godine? Je li Husein–kapetan imao državotvornu, nacionalnu svijest ili je to bila samo borba za materijalno? Je li Ali–paša Rizvanbegović izdajnik i u odnosu na koga? Na temelju čega možemo zaključivati o “izdajništvu” Hercegovine, i “junaštvu” Bosne u buni i obratno? Jesu li bosanski prvaci bili okrenuli leđa samo sultanu ili halifi ili, i sultanu i halifi? Jesu li ustanici htjeli Bosnu samostalnu i nezavisnu, izvan Osmanske Države? Jesu li se iscrpno analizirali svi dostupni izvori koji govore o tom događaju? Možemo li sa sigurnošću znati da li su Gradašćevićeva pisma prema sultanu bila iskrena a njihov sadržaj odgovarao namjerama koje je imao ili su poslužila u diplomatsku svrhu i nisu odražavala njegove dugoročne ciljeve?

²⁵ Ipak, autor se upušta i u krajnje radikalnu, pomalo dogmatsku, ocjenu historijskih procesa kada učesnicima ili poštovateljima pokreta za autonomiju 1831/32. pripisuje i doprinos za “sadašnju sliku svijeta” odnosno za progone nad Bošnjacima iz 90–ih godina 20. stoljeća. (Ibid., str. 58–59)

²⁶ Hasanagić, *Drugo lice bune Husein–kapetana Gradašćevića*, str. 112.

²⁷ Ibid., str. 50–51.

Treći ključni politički događaj osmanske Bosne koji je u fokusu našeg istraživanja predstavlja ustanak iz 1875. koji je bio uvod u Berlinski kongres. U ovom radu ćemo se zadržati na najnovijim dešavanjima u historiografskoj produkciji u vezi s ustankom u Bosni 1875–1878. godine te pojedinim ocjenama u vezi s tim.

Više od četiri decenije nakon što je napisana, u Sarajevu je posthumno objavljena knjiga Hasana Škapura, redakcijskog naslova, *Odnos osmanskih vlasti prema Bosanskom ustanku 1875–1878.*²⁸ U predgovoru knjige redakcija²⁹ je napisala, sumirajući, da su historiografije i ideologije, primarno srpske (a često pod terminom *jugoslavenski*), tokom 20. stoljeća faktički legitimizirale silu i nasilje kao metod za razvlašćivanje “povlaštene klase” iz prethodnog državnog sistema koji je stajao nasuprot nacionalnoj državi i borbi za nacionalno “oslobođenje”, u konkretnom slučaju nasuprot Osmanske Države. U tom kontekstu, interesi bilo koga drugog u odnosu na “nacionalne elite i oslobodice” označeni su kao “anahroni i nazadni”. Postojala je intencija da se historiografski prikaz ustanka u Bosni 1875–1878. godine uzme pod monopol s jasno definiranim okvirima narativa i diskursa o toj temi te širem karakteru osmanske vlasti u Bosni. Premda je bilo razlika u pogledu utvrđivanja uzroka ustanka, ipak, izgrađen je monolitan diskurs o pravednoj i opravdanoj borbi ustanika krajem 19. stoljeća. S obzirom na tešku “probojnost” navedenog monopoliziranog historiografskog diskursa, knjiga Hasana Škapura, iako objavljena sa zakašnjenjem od četiri decenije, pojavljuje se kao “nužda, da popuni prazninu novom perspektivom – perspektivom osmanskih izvora”.³⁰

Također, redakcijski tim je, bez obzira na sve manjkavosti rukopisa Hasana Škapura (odsustvo polemičkog karaktera, manje–više nužno kretanje u okvirima tadašnjeg dominirajućeg historiografskog diskursa/narativa koje nije dalo mnogo prostora za razbijanje monoperspektivne historijske slike, naglašenu

²⁸ Hasan Škapur, *Odnos osmanskih vlasti prema Bosanskom ustanku (1875–1878.)*, (Sarajevo: Centar za osmanističke studije, 2017), str. 468.

²⁹ Redakcija koja je potpisala predgovor u knjizi je u sastavu: prof. dr. Edin Radušić, dr. Hana Younis i mr. Kemal Bašić.

³⁰ Škapur, *Odnos osmanskih vlasti prema Bosanskom ustanku (1875–1878.)*, str. 8.

deskriptivnost, ekstenzivnost i pozitivistički pristup u pisanju), istakao da je šteta što se rukopis nije pojavio u vrijeme kada je nastao jer bi korišteni podaci koji pokazuju drugu stranu priče imali posebnu važnost, te da se knjigom potvrđuje stara teza o tome da se historija ne može pisati bez donošenja relevantnih podataka i bez temeljnih istraživanja, da samo legitimiranje podataka zvanične osmanske administracije značajno doprinosi razbijanju navedene monoperspektivnosti tadašnjih krupnih zaključaka o osmanskoj i šire, muslimanskoj vlasti.³¹

Snaga podataka koje daju službeni osmanski izvori (a koji su prema historijskom metodu i dalje prioritet u gradaciji vrijednosti izvorne građe) naprosto dovode u pitanje stvorene monopolističke predstave u historiografiji tokom 20. stoljeća, a na koje se naslanjaju i neka “nova” istraživanja na početku 21. stoljeća. Nedvosmisleno i izvan svake razumne sumnje dokumenti svjedoče o tri ključna segmenta na temelju kojih se može dobiti dosta jasna predstava o tome šta se, doista, događalo u Bosni od 1875. do 1878. godine. To su: neselektivno nasilje ustaničkih grupa po bosanskim gradovima i selima, očuvanje pravnog karaktera Osmanske Države u najtežim ratnim danima i beskrupulozna medijska propaganda unutar i van Bosne na stranici ustanika.

To je ponukalo neke istraživače, da navedeno djelo vrednuju kao “izuzetno uspješno” odnosno da pristup i perspektivu koju nudi tekst vide kao njen “najvažniji dio”. Po tom viđenju:

Škapur je popunio svakako onu prazninu, koja je historijskoj nauci nedostajala, a to je stvarna izvorna dimenzija, ‘izvorna iznutra’, a ne izvorna s neke distance ili promatranja iz nekog centra, novinskih izvještaja, pripovijedanja pojedinaca. (...) Ona zorno pokazuje karakter ustanka, posebo u odnosu na njegovu raniju interpretaciju. On je prije svega velikodržavni, a ne samo ‘društveno-politički’, a nikako ‘socijalni’, kako se u historiografiji predstavljao. I to je bilo sasvim sigurno skretanje s pravoga smjera i prikrivanja onoga što kao ideja ‘mutira’ u velikodržavnim centrima. Jer ustanički komiteti nastali izvan Bosne mobiliziraju, prebacuju opremu i dobrovoljce iz Austro-Ugarske i Srbije u Bosnu, zatim lica koja će rukovoditi ustankom. Ustanak dakle, nije izbio u Bosni, on je uvezen u Bo-

³¹ Ibid., str. 5–16.

snu. Komandni kadar ustanika često jesu stranci, lica iz Srbije i Crne Gore. Njegove osnovne odlike i metode jesu: hajdučija, devastacija, pljačka, paljevine, izvan čega nije ostao niko, ko je iskazivao iole lojalnosti državi i sistemu, bio on musliman ili nemusliman. (...) Svakako, autor nije propustio priliku ukazati i na negativne pojave, propuste, pa ako hoćete i samovolju pojedinih nosilaca državnih funkcija u tim slučajevima. To još jednom govori o autorovoj naučnoj akribiji, odsustvu selektivnog doziranja, ali i o sistemu koji nema jednostran pristup, jer ne problematizira se samo borba protiv ustanika, nego dokumentira i ono što se ispoljava kao slabost sistema, tj. nositelja pojedinih funkcija u sistemu.³²

S druge strane, najblaže rečeno, čudnovato djeluju “naknadne” valorizacije Škapurovog djela koje su se u međuvremenu pojavile.³³

³² Aladin Husić, “Hasan Škapur, ‘Odnos osmanskih vlasti prema Bosanskom ustanku (1875–1878.)’”, (Sarajevo: Centar za osmanističke studije, 2017)”, u: Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, br. 46, (38), (2017): str. 331–334. Vrijedan osvrt na knjigu dao je i Fahd Kasumović, koji je posebno istakao snagu “izvornosti” djela, ali i upozorio na određene manjkavosti i nedovršenosti o kojima vlada koncenzus među ocjenjivačima ovog djela – vidi: Fahd Kasumović, “Hasan Škapur, ‘Odnos osmanskih vlasti prema Bosanskom ustanku (1875–1878.)’ [The Attitude of the Ottoman Authorities towards the Bosnian Uprising, 1875–1878.]”, u: *Radovi Filozofskog fakulteta (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, knj. 5, (2018): str. 343–346.

³³ Edin Radušić, “Pitanje ustanka 1875–1878. u bosanskohercegovačkoj historiografiji: između historijske istine i multiperspektivnosti”, u: *Prilozi historiografiji Bosne i Hercegovine (2001–2017)*, I; *Odjeljenje humanističkih nauka*, knj. 47/1, ur. ak. Dževad Juzbašić i prof. dr. Zijad Šehić, (Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2020), str. 99–131. Edin Radušić piše: “Objavljeni davno napisani rukopis Hasana Škapura više je plod slučajnosti i želje za javnim predstavljanjem jednog udruženja osmanista nego nekog smišljenog plana. (...) Stari je obrazac u koji je smješten ustanak i njegovi uzroci, koji u interpretativnom smislu pripadaju Ekmečićevom jugoslavenskom diskursu socijalnih revolucija, uz naglašeno promoviranje zajedničke borbe protiv stranog okupatora. S druge strane, sadržaj njegove knjige doprinosi jačoj afirmaciji osmanske državne (ili općenito muslimanske) percepcije ustanka (...)” (Radušić 2020: 119–121) Radušić bi trebao detaljnije i argumentovanije pojasniti vezu između “slučajnosti”, “želje za javnim promovisanjem udruženja osmanista” i objavljivanja ovog iznimno vrijednog djela na kojem je radio tim historičara–osmanista. U suprotnom, izrečena teza ostaje na nivou isprazne floskule ili, ipak, nespretnog i nezgrapnog izbora riječi za rečeničnu konstrukciju. Također, interesantno je što Radušić navedenim komentarom na neki način stavlja znak jednakosti između osmanske državne i općenito muslimanske percepcije. Trebao bi i to valjano argumentirati. Na koncu, općenito se u komentaru na Škapurovo djelo osjeti doza relativiziranja i minimiziranja umjesto da se pokuša dalje tragati za odgovorima na pitanje zašto je ovo djelo čekalo više od četiri decenije na objavljivanje ili zašto Škapur koristi svega nekoliko pasusa (a ne “naglašeno promoviranje”) u interpretaciji ustanka koji se kreću u okvirima tadašnjeg vladajućeg diskursa i narativa, a pri tome, u istoj knjizi, donosi

U razloge nebranjenja rukopisa koji je, ustvari, bio doktorska disertacija Hasana Škapura navedeni redakcijski tim nije htio ulaziti, ali je istaknuto da je “to i dalje otvoreno pitanje”. U međuvremenu otišlo se korak dalje, ocjenom da se Škapur dohvatio “nepoželjnih pitanja” i “opasnih tema” i da je “ta hrabrost njegov rukopis raden kao doktorska disertacija držala zatočenikom do kraja njegova života, ali i poslije njegove smrti 1975. godine”.³⁴ Škapur je jako dobro vladao literaturom o onome što se zove Bosanski ustanak 1875–1878. Da je to tako potvrđuje i njegova ocjena u knjizi: „Mnoge naše publikacije obiluju propustima, iskrivljenim historijskim činjenicama, subjektivno–neutvrđenim i dokumentima nepotkrijepljenim zaključcima.”³⁵ Ovaj citat je samo inicijacija koja pokazuje svu složenost prilika koje su vladale na historiografskoj sceni, ali i iza kulisa u Jugoslaviji odnosno kakvim se sve metodama morao služiti javni radnik kakav je bio Hasan Škapur da bi iza sebe ostavio nešto vrijedno za generacije koje dolaze, a da istovremeno to “ne provale” vladajuće elite i da ne budu ugrožene “službene istine”.

Jedna od ocjena historiografije o ustanku u Bosni 1875–1878. godine polazi od stanovišta da u “trećem krugu bosanskohercegovačke historiografije odnosno bosansko–bošnjačkom, ustanak nije jedna od centralnih tema istraživanja” te da u posljednje dvije decenije “nije bilo organiziranih naučnih skupova niti drugih javnih manifestacija fokusiranih na ovu temu, kao ni reprint izdanja ranije publiciranih knjiga”.³⁶ Ta činjenica dodatno opravdava argumentaciju koju

na stotine dokumenata (u međuvremenu zapaljeni agresorskim napadom i na bosansku kulturnu baštinu 1992. godine), koji dobrim dijelom stavljaju pod znak pitanja opravdanost tog diskursa i narativa. Nije valjda da ćemo naivno zaključiti da erudita, kakav je bio Hasan Škapur, nije znao napraviti analizu i kontekstualizaciju dokumenata nakon višegodišnjeg mukotrpnog rada na njima?!

³⁴ Aladin Husić, “Hasan Škapur, ‘Odnos osmanskih vlasti prema Bosanskom ustanku (1875–1878.)’”, str. 331–334.

³⁵ Škapur, *Odnos osmanskih vlasti prema Bosanskom ustanku (1875–1878.)*, str. 316; Aladin Husić, “Hasan Škapur, ‘Odnos osmanskih vlasti prema Bosanskom ustanku (1875–1878.)’”, str. 331–334.

³⁶ Vidi: Edin Radušić, “Pitanje ustanka 1875–1878. u bosanskohercegovačkoj historiografiji: između historijske istine i multiperpektivnosti”, str. 119. Radušić u ovom radu donosi detaljan presjek stanja historiografije primarno u posljednje dvije decenije u vezi s događajima u Bosni od 1875. do 1878. godine. Milorad Ekmečić je definiran kao “orijentir” kojeg se slijedi ili u odnosu na kojeg se piše, a ističe se njegova evolucija u tumačenju uzroka ustanka koja završava povezivanjem srpskih ustanaka prije 1875. i poslije tog datuma sve do 90-ih godina 20. stoljeća, naravno, uz traženje historijskog opravdanja za isto u vidu borbe za nacionalno oslobođenje, bez obzira na (anti)civilizacijsku dimenziju tih

nastojimo slijediti u ovom radu o potrebi ponovnih, detaljnih i cjelovitih sagledavanja prijelomnih političkih događaja i procesa u bosanskohercegovačkoj historiografiji.

Iz svega navedenog se vidi “lutanje” struke u vezi s vrlo važnim događajima s kraja 19. stoljeća, pa će tim opravdanije biti pokušati iznova dati odgovore na pitanja: šta je glavni uzrok ustanka 1875. godine u Bosni? Gdje smjestiti taj događaj u kontekstu balkanskog i evropskog 19. stoljeća? Je li riječ samo o banalnom socijalnom problemu ili je to nastavak velikodržavne politike i ideologije? Kakva je historiografska produkcija o tom pitanju u zadnjih stotinu godina? Koliko su ravnomjerno iskorišteni historijski izvori svih provenijencija (austrijski, ruski, britanski, osmanski, domaći), a koliko je prevladala monoperspektivnost i selektivan pristup izvornoj građi u obradi teme? Da li ovu temu sagledavati kroz prizmu nacionalnog identiteta njenih istraživača ili u odnosu na uspješnost istraživačkog poduhvata koji slijedi relevantan historijski metod te pažljivo analizira izvore i literaturu i na bazi toga, uz pošten stručni pristup, osvjetljava ovaj dio bosanske prošlosti? Premda se doima da je o ovom događaju pisano mnogo više u odnosu na pokret Husein–kapetana Gradašćevića i da je historiografija dala detaljne, sveobuhvatne rezultate utemeljene na arhivskoj građi više različitih provenijencija, ipak, samo ako se osvrnemo na stanje neiskorištenosti ili vrlo ograničene iskorištenosti građe iz osmanskih arhiva (koja ne mora biti

historijskih procesa. Ovo je zanimljivo, jer Ekmečić sa svojim tumačenjima (koje bismo mogli svesti na sintagmu “traženje historijskog uporišta za ugroženost kao alibija za genocidne pohode dugog trajanja” i Husić s tumačenjem ustanka kao dijela velikodržavnog antibosanskog projekta, stoje na dvije potpuno suprotne strane vrijednosne i civilizacijske ocjene događaja iz 1875. godine. Naravno, bez obzira na vrlo ograničene i neutjecajne izuzetke, Ekmečićev diskurs i dalje prevladava unutar tzv. srpskog historiografskog kruga u Bosni i Hercegovini. Radušić, nadalje, u podnaslovu *Antiturski hrvatski diskurs* donosi podatke i o autorima s hrvatskim predznakom koji pišu o ustanku iz 1875. godine, ističući da je i tu prisutan “napor da se isključive zasluge za slobodarske ideje i praksu otpora turskom okupatoru i turskom ugnjetavanju ne prepusti Srbima”. Ovaj Radušićev pregled preporučujemo uz opasku da se može diskutovati o izabranoj metodologiji i kvalifikacijama historiografije koju je autor napravio prateći i primjenjujući aktuelnu i suštinski podijeljenu društveno-političku paradigmu u Bosni i Hercegovini prema etnonacionalnom identitetu. Odnosno, postavlja se legitimno pitanje: treba li historičar prednost dati ustavnom poretku, pripadništvo autora određenoj etničkoj skupini ili, ipak, historiografiju analizirati u odnosu na sadržaj teksta i snagu izvorne podloge, odnosno argumentaciju na temelju nje i shodno tome birati metodološki pravac u pisanju te davati određene kvalifikacije o predmetu analize?

presudna za ocjenu ustanka, ali bez koje je dosta upitna svaka ocjena ustanka), daje za pravo zaključku da je tek potrebno sistematski pristupiti istraživanjima događaja iz historije Bosne u periodu od 1875. do 1878. godine u cilju dostizanja što relevantnije i cjelovitije historijske istine o navedenoj temi.

* * *

S obzirom na svu proturječnost i raznovrsnost stručnih interpretacija prošlosti, ne čudi stanje u kojem vlada, najblaže rečeno, zbunjenost i površnost u historijskom pamćenju ključnih događaja i procesa iz bosanskohercegovačke prošlosti kod savremenih generacija. To je dodatni motiv naučnim radnicima da u narednom periodu organiziraju relevantne naučne skupove o svakom od tri prijelomna datuma u historiji Bosne osmanskog perioda koje smo analizirali u ovom radu da bismo pokušali sveobuhvatno i što je moguće realnije sagledati i osvijeteliti ovaj dio naše prošlosti.

KEY YEARS IN THE POLITICAL LIFE OF OTTOMAN BOSNIA – THE PROBLEM OF INTERPRETATION OF THE PAST

Summary

The Ottoman rule in Bosnia officially lasted for 415 years. The overall Bosnian–Ottoman relations *de facto* lasted for 522 years, from the first invasion of the Akinji in 1386 until the act of annexation of Bosnia and Herzegovina by the Austro–Hungarian Monarchy in 1908. This paper deals with the problem of interpretation of three turning points during the Ottoman rule in Bosnia, namely: 1463, ie. the year of the official fall of the medieval Kingdom of Bosnia and the entry of Bosnia into the Ottoman State; 1831, ie. year of the beginning of the Movement for Autonomy of Bosnia and 1875, ie. year of the beginning of the uprising in Bosnia. All three events in certain circles of historians have served to create mythological narratives about them, primarily to national needs. In this way, we have been deprived of a comprehensive, thorough and realistic historical account of these events, especially with regard to the causes that led to them. Until recently, there were two generally accepted narratives about 1463 in historiography. Serbian historians argue for the weakness of the Bosnian state *vis-à-vis* the Ottoman Empire, making it an easy prey for this powerful force in the mid-15th century, to which a circle of Bosnian medievalists responded with a thesis of great, centuries-old Bosnian resistance to the Ottomans. In recent times, the “colder” scientific approach speaks of the extreme stratification and complexity of Bosnian–Ottoman relations and the existence of several sides in the process. On the Bosnian events of 1831–32 there is an even more different approach to assessing the causes and roles of key participants, from the established narrative of the anti-reform uprising to the narrative of the ethno-national agenda of the Bosnian autonomy movement. Among them, there are questions of the real goals of the Bosnian ayans led by Gradašćević in relation to the sultan’s supremacy and the definitive position of Bosnia, as well as full criticism of the rebellion and its bearers against the affirmation of Herzegovinian ayans and the Ottoman state system led by the sultan and caliph. A similar historiographical interpretation prevails with regard to

the causes, participants and goals of the 1875 uprising in Bosnia. In the 20th century, the established narrative of the so-called Serbian historiographical circle on the social dimension of the uprising with the evolution towards national goals continued at the beginning of the 21st century with the exception of subsequent publication of research which with its original basis largely shatters the created monoperspectivity in the interpretation of the uprising. Having in mind all the above, further relevant scientific research seems necessary, which, based on the correct historical method and ranking of the values of historical sources, could lead to a more realistic historical picture of the analyzed turning points from the past of Ottoman Bosnia.

